

Aantekeningen.

- 1) „Das Rütli“, J.J. Sonderegger, St. Gallen, 1884.
- 2) „Das Rütli“, p. 426, lied 181: „So lang im Keller noch ein Fasz“.
- 3) D.F. Lunsingh Scheurleer, Delfts Wit, Lochem z.j.
- 4) C.J.F. Sloomans, Tussen hete vuren (= Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, deel XVIII en IXX), Tilburg 1970.
- 5) Register van Certificatiën, Gemeente-archief Bergen op Zoom.
- 6) J. Verhees-Coppens, Rijnlaan 10, Bergen op Zoom.
- 7) Schrijven van drs. W.A. Leermakers, Spoorzingel 99, Delft, d.d. november 1966 aan de auteur van dit artikel.
- 8) C.C.J. van de Watering, Bergen op Zoomse pottebakkersfamilies tussen 1600 en 1800, zie: fam. Wittermans, Stadswinkel Bergen op Zoom z.j.
- 9) J. de Kleyn, Volksaardewerk in Nederland 1600-1900, Zeist 1965, afb. 27a.
- 10) Veilingcatalogus Sotheby-Mak van Waay BV., no. 249 A - B (1975): nr. 1761a een aardewerkfopkan met polychroom bloemdecor. Hoogte 14,5 cm. De fopkan zou van Franse origine zijn en uit de 19e eeuw dateren. Helaas heb ik de fopkan niet meer kunnen zien, omdat ze verkocht was.
- 11) De tekeningen bij dit artikel zijn vervaardigd door de schrijver van dit artikel.

SINT OELBERT, EEN OOSTERHOUTSE MARTELAAR?

Op onze vaderlandse heiligen-kalender vinden wij op 22 oktober de H. Oelbert, martelaar te Oosterhout. Er is over deze heilige in de loop der jaren veel geschreven. Maar het bleef gewoonlijk bij het verhaal, dat Joannes Molanus in 1583 publiceerde.¹⁾ Dit is niet zo verwonderlijk, als wij bedenken, dat noch de Bollandisten noch pater Kronenburg veel meer te weten zijn gekomen.²⁾ In samenwerking met C. Kramer, Oosterhouter van geboorte en thans rector te Hulst, hebben wij verschillende jaren naarstig gespeurd, een arbeid, waarbij de archieven ons vrijwel geheel in de steek lieten.

Ook wij willen uitgaan van het verhaal van J. Molanus, dat hij, zoals hijzelf vermeldt, schreef in 1572, en dat wij als volgt hebben vertaald uit het Latijn:

„22 oktober, ten eerste: Sint Oelbert, martelaar te Oosterhout, die sommigen Odelbert noemen. Naar het verhaal van Daniël van Doirne, uit 's-Hertogenbosch, pastoor te Oosterhout. Te Oosterhout, de sterfdag van de heilige martelaar Oelbert. Genoemde plaats is een volkrijk dorp in het bisdom Antwerpen, gelegen bij Breda, welks inwoners van hun voorouders het volgende over hun patroon hebben vernomen. Enige rovers, op heterdaad betrapt, namen de vlucht over de akker, waar de heilige Oelbert, vermoeid van het ploegen, in slaap was gevallen en zij legden hun met bloed bevlekte dolk bij de slapende neer. Hun achtervolgers kwamen bij de zalige Oelbert en omdat zij meenden dat hij een der rovers was, onthoofden zij hem. Het verminkte lichaam droeg echter, door een buitengewoon wonder, het afgehouden hoofd naar een niet ver van die plaats gelegen kapel. Men zegt, dat de lastdieren die hij bij het ploegen had gebruikt, zonder voerman materialen hebben aangevoerd voor de bouw van een nieuwe en grotere kerk. Hij rustte enige tijd te Oosterhout, waar hij de tweede patroon van de kerk is, maar men zegt, dat de Franken zijn lichaam met zich hebben meegevoerd naar Thoulouse. Of deze plaats Tholosa is, wanneer de heilige in Oosterhout werd vereerd en op welk moment zijn lichaam is weggevoerd, dat weet niemand van de inwoners. Op zijn sterfdag bidt men het gemeenschappelijke van een martelaar. Meer ben ik van de pastoor van zijn kerk, een

geleerd en welsprekend man, niet te weten kunnen komen, toen hij vanwege de vervolging en de woede der kettters naar Leuven was uitgeweken. Ik vermoed, dat de geschiedenis heeft plaatsgehad tijdens de veelvuldige invallen van barbaren en zeerovers.³⁾ Het schijnt evenwel, dat hij, of een andere martelaar van die naam, ooit gerust heeft in de kerk van de Heilige Bartholomeus te Luik. In een anomieme kroniek uit Luik, hoofdstuk 50, staat immers te lezen: „Baldericus (de tweede) heeft de kerk van de Heilige Bartholomeus te Luik ingewijd, die Godescalcus, proost van de grote kerk, heeft gebouwd. Hij heeft daar twaalf broeders aangesteld en met zijn erfgoederen begiftigd. Men zegt, dat hier de heilige martelaar Ulbertus rust.” Tot zover Molanus. De laatste drie zinnen ontbreken echter in diens *Indiculus*. Vermoedelijk zijn ze m.i. toegevoegd door de bewerkers van dit werk van Molanus, dat onder zijn naam verscheen in 1616 met de titel *Natales Sanctorum Belgii*. Molanus was intussen al overleden in 1585.

Nu kunnen wij ons op de eerste plaats afvragen, wanneer dit verhaal zich heeft afgespeeld? Omdat Molanus spreekt over „de veelvuldige invallen van barbaren en zeerovers”, is het helemaal niet onmogelijk dat wij moeten denken aan de tijd van de Noormannen, die tussen de jaren 880 en 890 ook Brabant tussen Maas en Schelde onveilig maakten. Het gaat hier over een oeroud verhaal uit de overlevering, en daarom moeten wij de watergeuzen wel uitsluiten: anders had Molanus dat zeker nauwkeurig aangegeven: hij schreef immers in het jaar 1572!⁴⁾ Omdat hij over een vermoeden schrijft, kunnen ook wij niet meer zeggen. Het gebruikte woord „latrones” geeft ook helemaal niet aan, dat de Noormannen de moordenaars zouden zijn geweest. Dan wordt verderop gezegd dat de „Franci” het lichaam van de heilige hebben weggevoerd: dat kunnen de Franken heel goed gedaan hebben om de relieken voor ontheiliging te bewaren: dit gebeurde in die tijd heel veel. Maar het zou wel betekenen dat het niet zo heel lang na de dood van Sint Oelbert plaats had.

Molanus plaatst de gebeurtenissen uitdrukkelijk in Oosterhout bij Breda, waar wij ook nu nog sporen van verering vinden. Er is verder nog één nadere plaatsaanduiding: „niet ver van een kapel”. Deze kapel werd na de dood van onze martelaar veranderd in een nieuwe en grotere kerk. De oudste kerk van Oosterhout wordt voor het eerst in 1277 genoemd: deze moet wel de tegenwoordige St.Janskerk aan de Markt zijn. Dit klopt wel met de opgravingen uit begin 1970. Toen stoote men bij werkzaamheden onder de kerkvloer op de fundamenten van een vroegere tufstenen kerk, waarvan een muur volgens deskundigen moet opgetrokken zijn tussen de jaren 950 en 1050. Heel vaak werd in de middeleeuwen een kerk gebouwd op de plaats, waar al veel langer een of andere kapel had gestaan. Het verhaal van Sint Oelbert zou men dus met enige waarschijnlijkheid in de buurt van de St.Janskerk kunnen plaatsen.

Dan krijgen we het wegvoeren van de relieken door de Franken. Velen hebben ons verhaal minder interessant gemaakt door op onbegrijpelijke wijze „Franci” te vertalen door *Fransen*⁵⁾. Fransen komen hier echter helemaal niet te pas! Christen-Franken die in de tijd van de Noormannen de relieken van hun heiligen in veiligheid brachten naar andere streken noemt de geschiedenis dikwijls. Misschien dat de plaatsnaam „Thoulouse” aanleiding tot die vergissing is geweest. Het is echter nog steeds een open vraag welke plaats hier bedoeld is: ook Molanus wist het niet! Onze onderzoekingen in Thoulouse in Frankrijk en zelfs in het Baskische Tolosa zijn tot

nog toe zonder resultaat gebleven. Het lijkt ons al heel onwaarschijnlijk dat wij zouden moeten denken aan de buurt Tolloysen of Leijsen in oostelijk Oosterhout zelf of aan het verdronken dorp Tolloysen in de tegenwoordige Biesbos. De Franken zullen wel niet zo dicht bij huis gebleven zijn en zeker niet naar het noorden getrokken! Al zijn de relieken dan mogelijk naar „Tholosa” gebracht, welke plaats dit dan ook mag zijn, dat wil nog niet zeggen, dat ze daar ook gebleven zijn.

In de Luikse kroniek van Gilles d’Orval wordt gewezen op de aanwezigheid van de relieken van een zekere martelaar Ulbertus in de St. Bartholomeuskerk van Luik, die 31 oktober 1015 werd geconsacreerd! ⁶⁾ Hierover spreken verschillende auteurs: o.a. Jean d’Outremeuse rond 1400. ⁷⁾ In 1647 schreef B. Fisen: „De kanunniken zijn niet in staat het graf van Sint Oelbert aan te wijzen en zij hebben van het voorgeslacht ook geen door deze heilige verrichte daden vernomen die zij tijdens de metten volgens gewoonte zouden moeten voorlezen.” ⁸⁾ Hieruit zou men kunnen besluiten, dat de relieken toen ook al niet meer in Luik aanwezig waren. Het feest van de heilige werd te Oosterhout op 22 oktober gevierd, te Luik op 19 oktober. Fisen twijfelt er echter niet aan, of het is dezelfde persoon die herdacht wordt. Molanus twijfelt dat wèl! Hoe het ook zij, in Luik zijn op het ogenblik geen sporen meer van enige verering van een heilige Oelbert. Men is op het ogenblik bezig met de restauratie van genoemde kerk te Luik: misschien dat er mettertijd wat meer licht komt in deze zaak.

Het hoogtepunt in het martelaarsverhaal is het wonder van de z.g. kefaloforie. De christelijke iconografie kent een groot aantal heiligen, ruim 150, die met een Grieks woord *kefaloforen*, hoofddragers, worden genoemd. Het zijn heiligen die de marteldood stierven door onthoofding en daarna op wonderbare manier opstonden en hun afgehouden hoofd naar een bepaalde plaats droegen, gewoonlijk een kerk of kapel. Het wonder der kefaloforie moet wel zijn oorsprong gevonden hebben in een verkeerd begrepen beeldspraak, die dan letterlijk werd toegepast om een geliefde heilige groot te maken. Misschien mogen wij hier denken aan een homilie van St. Joannes Chrysostomus op het feest van de martelaren Juventinus en Maximinus, die zelf overigens géén kefaloforen waren: „Want zoals soldaten met vertrouwen tot hun koning spreken, wanneer zij de wonden tonen die zij in de strijd hebben opgelopen, zo ook kunnen de martelaren, wanneer zij met hun afgehouden hoofden in de hand voor de Koning des hemels staan, van Hem alles verkrijgen wat zij wensen.” ⁹⁾ Met deze tekst voor ogen hebben wij al spoedig b.v. een heilige Dionysius voor ons! Dit is immers de meest bekende kefalofoor in onze streken. De vraag blijft dan nog, waarom ook aan Sint Oelbert juist dit wonder werd toegedicht? Was het misschien een zekere rivaliteit tussen die van Oosterhout met die van Tilburg, waar de H. Dionysius de patroon der hoofdkerk is? Wie zal het uitmaken? In elk geval hebben wij hier met een zuivere legende te maken.

Tenslotte is er het feit, dat de naam van St. Oelbert in Oosterhout nog altijd voortleeft. Molanus tekende al aan, dat hij er de tweede patroon der kerk was. Dit werd ook in 1614 door de toenmalige deken meegedeeld. ¹⁰⁾ Toen in 1652 de kerkmeubelen werden verkocht, waren hier ook twee beeldjes van St. Oelbert bij. ¹¹⁾ De cijnsboeken van 1435 en 1525 spreken van „Sinte Oelbrechtsdage in October”: dan moesten de cijnsen van Craenschot en Ulvenhout betaald worden. ¹²⁾ Molanus zegt tenslotte nog, dat de priesters van de St. Janskerk op de feestdag van de heilige het officie van het gemeenschappelijke van een martelaar baden. Een kerkelijke

verering kent men nu niet meer. Het nieuwe gymnasium van de paters Capucijnen kreeg nog in 1959 de naam Sint Oelbert-Gymnasium, omdat het gelegen is in de z. g. Sint Oelbert-polder, een naam die overigens zeer recent is. Er is geen verband met een echt oude traditie. Wèl ligt er een andere Sint Oelbert-polder op Vraggelen onder Oosterhout, waar ook in 1945 de buurtvereniging St. Oelbert werd opgericht. De enige oude plaatselijke traditie is verbonden met de Sint Oelbert-akker, gelegen achter de tuin van Huize Brakestein. Mogelijk leeft de naam van onze heilige ook nog voort in de naam van de buurtschap Het Sandoel onder Raamsdonksveer.

Uit al het bovenstaande is het wel bijzonder moeilijk om concrete bijzonderheden over de persoon en het leven van Sint Oelbert af te leiden. Toch moet men niet al te snel besluiten met te zeggen, dat deze heilige nooit bestaan heeft! Al is er veel legendevorming, daarmee is nog niet per se gezegd, dat hij niet geleefd heeft. Er kan zeer goed een historische kern aanwezig zijn. Wij zien dikwijls in de hagiografie dat men de vage figuur van een vereerde heilige meer concreet wilde maken en daarbij werd dan een beroep gedaan op de algemene gebruikelijke hagiografische vormgeving van een bepaalde tijd. Het blijft een vaststaand feit, dat Sint Oelbert in Oosterhout en Luik vereerd werd, tenzij het in Luik over een andere persoon met dezelfde naam gaat.

Misschien dat sommigen zich wel afvragen, hoe men er toe gekomen is om hem als een heilige te gaan vereren? Wat zijn persoon betreft: was Oelbert mogelijk de pastoor van het dorp? En kwam hij misschien juist daarom in aanmerking voor een bijzondere verering, nadat hij op een wat vreemde manier gedood was? Het feit dat hij aan het ploegen was, hoeft nog niet in strijd te zijn met zijn priesterlijk werk: het was in die tijd helemaal niet ongewoon dat geestelijken van een kleine plaats dat deden. ¹³⁾ Wat zijn martelaarschap betreft: Oelbert werd in zijn slaap gedood. Is dit dan een gewelddadige dood omwille van het geloof? De Bollandisten geven als antwoord: „Martelaar worden al degenen genoemd, die door de Kerk worden vereerd, omdat zij vroeger een bloedige, gewelddadige dood gestorven zijn, hoewel de oorzaken verschillend kunnen zijn.” ¹⁴⁾

De hagiografische kritiek kan wel veel feiten en teksten „ontmythologiseren”. Maar dat wil nog niet zeggen, dat een bepaalde heilige daarmee naar het rijk der fabels verwezen mag worden. Geschiedschrijving heeft nu eenmaal de taak te beschrijven wat er vroeger geweest is. Dit was dan ook het doel van deze bescheiden bijdrage aan onze vaderlandse hagiografie. ¹⁵⁾

Sint-Oedenrode

pater DAGOBERT GOOREN SS.CC.

¹⁾ Joannes Molanus, *Indiculus Sanctorum Belgii*, Antwerpen, 1583, blz. 54v. Joannes Molanus, *Natales Sanctorum Belgii, et eorundem chronica recapitulatio*, Duaci, 1616, blz. 230-230v.

²⁾ *Acta Sanctorum*, Tomus IX, Parisiis et Romae, 1869, blz. 692 ss. J.A.F. Kronenburg C.S.S.R., *Neêrlands Heiligen in de middeleeuwen*, Amsterdam, 1899, blz. 153-155; idem, in: *De Volksmissionaris*, 13 (1892), blz. 393-395.

³⁾ J.B. Krüger, *Kerkelijke geschiedenis van het Bisdom van Breda*, IV, Bergen op Zoom, z.j., blz. 43 vv, vertaalt „pirata” door rover en „intercidere” door verloren raken. Ons lijkt de gegeven vertaling echter meer voor de hand liggend.

⁴⁾ J.de Vries, *De Noormannen bezuiden onze grote rivieren*, in: *Brabants Heem* 15 (1963), blz. 2vv.

⁵⁾ J.B. Krüger, *Kerkelijke geschiedenis*, blz. 43,

- 6) M.H.G., tomus XXV, blz. 64.
- 7) Jean d'Outremeuse, Le mireur des Histoires, tome 4, blz. 187.
- 8) B. Fisen S.J., Flores ecclesiae Leodiensis, 1647, blz. 457.
- 9) Migne, P.G., tomus 50, c.576.
- 10) G.C.A. Juten, Kerkelijk Oosterhout, Bergen op Zoom, 1910, blz. 102.
- 11) Juten, o.c., Bijlage VII, blz. 100.
- 12) Algem. Rijksarchief 's-Gravenhage, Nass.Dom.Archief, vervolg 1311 (Legger van de goederen en inkomsten der Commanderie van ter Braken, aangelegd 1422), fol. 57. Mededeling van J. van Mosselveld, indertijd streekarchivaris in de Kring Oosterhout. – Reeds in 1422 was St. Oelbrechtsdag betaaldag van de erfciijnzen te Oosterhout gelegen; zie: J.H. van Mosselveld, in: Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda „De Oranjeboom”, XX (1967), blz. 153.
- 13) T. Paaps, Godsdienstig leven op Vlaamschen Bodem in de 8e en in het begin van de 9e eeuw, Antwerpen, 1941 (De Seizoenen, nr. 2), blz. 31vv.
- 14) Acta Sanctorum, tomus IX, 1869, blz. 764.
- 15) Zie over St. Oelbert ook mijn bijdrage in het Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda „De Oranjeboom”, XXIII (1970), blz. 45-50.